

Андрій Сергійович БЛАГОДАТНИЙ

аспірант кафедри менеджменту ім. проф. Й. С. Завадського,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

**ТОВАРНА БІРЖА ЯК ІННОВАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ
МІЖНАРОДНИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ**

Благодатний, А. С. Товарна біржа як інноваційно-інституційний елемент розвитку міжнародних товарних ринків [Текст] / Андрій Сергійович Благодатний // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 52–59. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті розглянуто роль товарної біржі як інноваційно-інституційного елементу розвитку міжнародних товарних ринків. Визначено сучасні тенденції розвитку міжнародного товарного біржового ринку, порівняно обсяги світових ф'ючерсів та опціонів за 2018-2019 роки, досліджено кількість невиконаних контрактів та їх зміну. Розглянуто й охарактеризовано трансформаційні процеси, що властиві міжнародній товарній біржі. Відображено структуру міжнародного біржового ринку за географічними регіонами. Обсяги торгової активності в різних регіонах 2019 року порівняно з 2018 роком. Проведено аналіз торгівлі ф'ючерсами та опціонами індексу капіталу, торгівлі процентними ставками, торгівлі енергетичними ф'ючерсами, опціонами та торгівлі дорогоцінними металами.

Наведено результати діяльності найбільших світових бірж за обсягами біржової торгівлі у 2018-2019 роках. Одним з досліджених критеріїв відображено обсяг торгівлі Міжконтинентальною біржою, який зумовлений нижчим рівнем активності на всіх її дочірніх біржах у Європі, Північній Америці та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Проаналізовано сучасний стан біржової торгівлі в Україні, наведено приклади перешкод для ефективного функціонування бірж України. Розглянуто розвиток товарних бірж в Україні за останні роки із зазначенням тенденції їх розвитку. Зазначені приклади товарів, торгівля якими надасть змогу для розвитку товарного біржового ринку України. Досліджено статистичну інформацію щодо кількості та структури бірж за спеціалізацією, їх характеристику та роль.

Надано висновки щодо ролі біржового ринку в економіці. Узагальнено міжнародний досвід торгівлі на біржах. Описано еволюцію біржового ринку від ярмарки до сучасного електронного біржового ринку з його перевагами та зручністю. Визначено тенденції біржової торгівлі в Україні, а саме: перешкоди його розвитку і нерозуміння переваг. Надано пропозиції щодо успішного розвитку біржової торгівлі відповідно до світового досвіду та національних особливостей.

Ключові слова: товарна біржа, ф'ючерс, опціон, біржова торгівля, міжнародні товарні біржі, сільськогосподарська продукція, інфраструктура ринку, біржова угода.

**COMMODITY EXCHANGE AS AN INNOVATION-INSTITUTIONAL ELEMENT OF THE
DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL COMMODITY MARKETS**

Abstract

The article examines the role of the commodity exchange as an innovative and institutional element in the development of international commodity markets. The current trends in the development of the international commodity stock market have been determined, compared to the volumes of world futures and options for 2018-2019, the number of outstanding contracts and their changes have been investigated. The transformation processes inherent in the international commodity exchange are considered and characterized. The structure of the international stock market by geographical regions is reflected. Trading volumes in different regions of 2019 are compared to 2018. Analysis of futures, options index of the capital index, interest rate trading, energy futures, options trading and precious metals trade have been done.

The results of the world's largest stock exchanges by volume of trading in 2018-2019 are presented. One of the criteria examined is the volume of trading on the Intercontinental Exchange, which is due to the lower level of activity on all its subsidiaries in Europe, North America and the Asia-Pacific region. The current state of stock exchange trade in Ukraine is analysed, examples of obstacles for the effective functioning of stock exchanges of Ukraine are given. The development of commodity exchanges in Ukraine over recent years is considered, with an indication of the tendency of their development. Examples of commodities are indicated that will be used for the development of the commodity stock market of Ukraine. The statistical information on the number and structure of exchanges by specialization, their characteristics and role are investigated.

The conclusions on the stock role market in an economy have been formed. The international experience of trading on the exchanges is generalized. The evolution of the stock market from the fair to the modern electronic stock market with its advantages and convenience is noted. The conclusions of the development of stock exchange trade in Ukraine are summarized: namely obstacles to its development and misunderstanding of advantages. Suggestions for successful development of stock exchange trading are given in accordance with world experience and national peculiarities.

Key words: *commodity exchange, futures, option, stock trading, international commodity exchanges, agricultural products, market infrastructure, stock exchange.*

JEL classification: F29; P23; Q02

Вступ

Сучасний світовий біржовий ринок стрімко розвивається та впливає на різні сторони ведення господарської діяльності. Під впливом глобалізаційних процесів відбуваються кардинальні зміни в біржовій торгівлі. Відбувається об'єднання міжнародних бірж з метою утворення альянсів для оптимізації введення біржової торгівлі. Так фондові та товарні біржі перетворюються на універсальні біржові альянси.

Незважаючи на досить ґрунтовне вивчення окремих аспектів даної проблематики, виникає необхідність наукового осмислення сутності, ролі та змісту товарної біржі як інноваційно-інституційного елементу розвитку міжнародних товарних ринків. Поставлений ракурс наукової проблеми вимагає подальших досліджень методологічної основи ефективного функціонування міжнародних товарних ринків з урахуванням особливостей діяльності товарної біржі.

Вивченням особливостей діяльності товарних бірж і міжнародної торгівлі займалися такі вчені як: Вавдійчик І.М., Заборовський В.П., Макогон Ю.В., Орехова Т.В., Резнік Н.П., Сигида Л.О, Щепіна Т.Г. [1-7].

Мета дослідження

Мета статті – проаналізувати розвиток міжнародних товарних бірж та визначити на прикладі світових бірж основні напрямки розвитку біржового ринку України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розвиток міжнародного товарного ринку відбувається відповідно до зростаючих та оновлених потреб країн, зростання стандартів міжнародної торгівлі. Ці потреби сприяють стрімкому темпу розвитку інфраструктури міжнародного товарного ринку. За своїм змістом вона є сукупністю суб'єктів торгово-посередницької діяльності, їх взаємодією в інституціональному середовищі міжнародного товарного ринку. До суб'єктів міжнародної товарної інфраструктури відносять товарні біржі, аукціони, виставки, ярмарки. Завдяки довгій еволюції різних форм оптової торгівлі, таких як: ярмарки, біржі реального товару, ф'ючерсні біржі – утворилась міжнародна біржова торгівля. Біржі відіграють особливу роль в інфраструктурі сучасної ринкової економіки. За допомогою фінансових інструментів, а саме ф'ючерсів та опціонів, біржа забезпечує роботу ринку. Товарна біржа працює за принципом вільної конкуренції. Торги на біржі відбуваються як у великих фінансових і промислових центрах, так і за допомогою віртуального (електронного) майданчика. Основою торгів є зустрічні пропозиції сторін. Торгівля на біржі передбачає стандартизацію вимог до укладання угод та якості товару. Інноваційним аспектом розвитку біржової торгівлі на міжнародній арені виступає саме багатофункціональний інтерфейс електронних платформ, що підвищує мобільність і зручність учасникам ринку володіти актуальною та прогнозною інформацією про стан і тенденцію ринку. Саме діджиталізація біржового ринку почала надавати оперативну інформацію у будь-який час та в будь-якому місці.

Завданнями біржі є: організація та упорядкування ринків валют, товарів і капіталу, спрощення процесів торгівлі, стабілізація цін і захист інтересів продавців і покупців від негативних цінових змін, завдяки вирівнюванню попиту та пропозиції. Торгівлі на біржі притаманна гласність, відкритість і вільне ціноутворення. Так, завдяки біржам і прозорості товарних потоків відбуваються процеси самоліквідації тіншового ринку. Всі операції на біржі проходять без державного втручання. Для кожної біржі головним документом, який регламентує організацію її торгівлі, є правила біржі, які розробляються та затверджуються кожною біржою окремо, але з урахуванням та не порушуючи вимог чинного законодавства.

За даними звіту Асоціації ф'ючерсної індустрії (Futures Industry Association) [9] у 2019 році обсяги світових ф'ючерсів та опціонів зросли до рекордного рівня. Вашингтон, округ Колумбія – Підсумкова статистика, оприлюднена FIA сьогодні, показує, що торгова активність на світових ринках деривативів, що торгуються біржою, зросла на 13,7 % у 2019 році, досягнувши рекордних 34,47 мільярда контрактів.

Обсяг ф'ючерсів збільшився на 12 % до 19,24 мдрд контрактів, тоді як обсяг опціонів збільшився на 16 % до 15,23 мдрд контрактів.

Відкритий інтерес, який вимірює кількість невиконаних контрактів, також зріс до рекордного рівня в 2019 році. Загальний відкритий відсоток на кінець року становив 900 мільйонів контрактів, що на 8,8 % більше ніж у кінці попереднього року. Статистика FIA щодо обсягу та відкритого інтересу зібрана на 80 біржах, якими керують 52 компанії в 34 країнах. Статистика базується на кількості контрактів, що торгуються та / або оформляються на цих біржах, і коригується, щоб уникнути подвійного підрахунку.

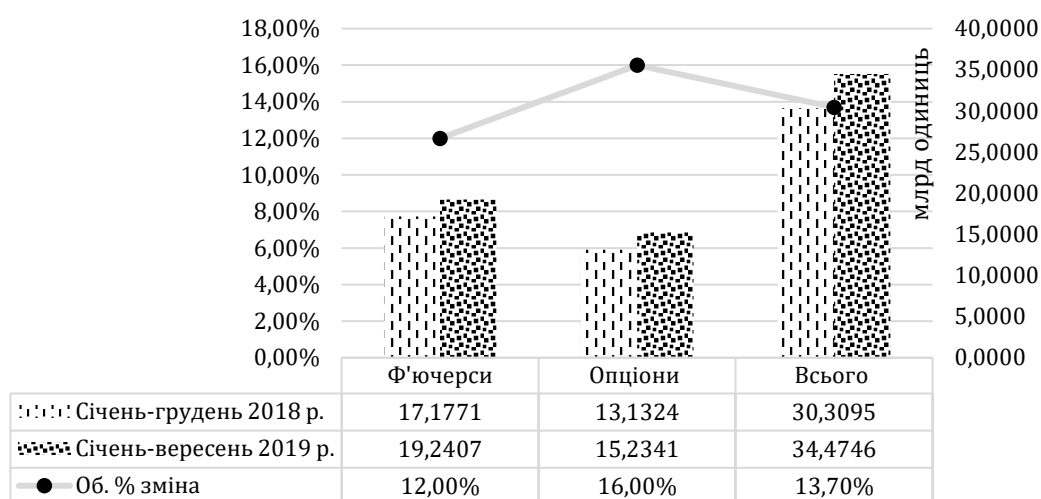

Рис. 1. Обсяги біржових контрактів на світових ринках за 2018-2019 рр. [8; 9]

Отримані дані статистики дають змогу виокремити основні вектори дослідження:

- ❖ обміни в азіатсько-тихоокеанських і латиноамериканських регіонах зростали найбільш швидко, тоді як обміни в Північній Америці та Європі втрачали обсяг;
- ❖ ф'ючерси та опціони індексу власного капіталу показали найсильніше зростання торгівлі, тоді як ф'ючерси та опціони на процентну ставку мали найбільше зростання відкритих відсотків;
- ❖ торговельна активність зросла у всіх товарних секторах, окрім дорогоцінних металів;
- ❖ індійська NSE пройшла SME як найбільший у світі обмін за обсягами торгів.

Обміни в азіатсько-тихоокеанських і латиноамериканських регіонах зростали найшвидше у 2019 році. Кількість контрактів, що торгуються на біржах Азії та Тихого океану, зросла на 29,1 % до 14,49 мільярдів контрактів, тоді як обмін валют в Латинській Америці зростав на 47,6 % до 4,10 мільярдів контрактів.

Таблиця 1. Структура міжнародного біржового ринку за географічними регіонами у 2018-2019 рр. (мдрд контрактів)

Регіон	2019 р.	2018 р.	Відхилення 2019 р. до 2018 р. (%)
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	14,49	11,19	29,1
Північної Америки	10,27	10,56	-2,8
Європа	5,03	5,27	-4,4
Латинська Америка	4,1	2,78	47,6
Всього контрактів:	33,89	29,8	13,7

Джерело: складено на основі [8, 9]

Навпаки, торгова активність у Північній Америці та Європі зменшилася у 2019 році. Обсяг на біржах Північної Америки знизився на 2,8 % до 10,27 млрд контрактів, тоді як обсяг на європейських біржах знизився на 4,4 % до 5,03 млрд контрактів.

У відсотках від світової торговельної активності найбільшу частку займав Азіатсько-Тихоокеанський регіон з 42 % світового обсягу торгів у 2019 році. Північна Америка посіла друге місце з 29,8 % світового обсягу торгівлі, а Європа третьою – 14,6 %.

Обсяг опціонів на Азіатсько-Тихоокеанських біржах перевищив обсяг опціонів на біржах Північної Америки у 2019 році. Обсяг азіатсько-тихоокеанських опціонів збільшився на 47 % до 6,83 мільярда контрактів, тоді як обсяг опціонів в Північній Америці впав на 3,7 % до 6,01 мільярда контрактів.

Однак регіональний баланс був дуже різним з точки зору відкритого інтересу. На кінець року в Північній Америці було випущено понад 453 мільйони ф'ючерсів та

опціонів. Це було еквівалентно 55 % від загальної кількості у світі. На кінець 2019 року в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні було укладено 79,5 млн контрактів, що на 17,2 % більше, ніж у кінці попереднього року, але лише 8,2 % від загальної кількості у світі. Відкритий інтерес до Європи виріс на 3,7 % до 220 мільйонів на кінець року, що еквівалентно 25,6 % від загальної кількості у світі.

Загальний відкритий відсоток у всьому світі становив 900 мільйонів контрактів на кінець року, що на 8,8 % більше, ніж у попередньому році, та рекордні за весь час.

Торгівля ф'ючерсами та опціонами індексу капіталу була однією з головних рушійних сил для загального зростання торгів у 2019 році. Обсяг глобального індексу акцій підскочив на 24,7 % до 12,45 мдрд контрактів, більша частина цього зростання – на біржі Індії та Бразилії.

Торгівля процентними ставками зросла на 4,6 % до рекордної суми контрактів на 4,76 мільярда, в першу чергу завдяки збільшенню ф'ючерсної торгівлі в Бразилії та збільшенню торгів опціонними процентними ставками в США.

У товарному секторі торгівля енергетичними ф'ючерсами та опціонами зросла на 13,6 % до 2,54 млрд контрактів. Торгівля контрольними ф'ючерсами на нафту WTI та Brent у Нью-Йорку та Лондоні зменшилась порівняно з 2018 роком, але це зниження було більш ніж компенсовано збільшенням активності на біржах у Росії, Китаї та Індії.

Торгівля ф'ючерсами на ф'ючерси та опціони збільшилася на 18,8 % до 1,77 мільярда контрактів, в основному за рахунок збільшення торговельної активності на трьох китайських біржових ф'ючерсних біржах. Відкритий інтерес до сільськогосподарської продукції зростав ще швидше – він підскочив на 30,9 % до 22,4 мільйона контрактів.

Торгівля дорогоцінними металами, такими як мідь, знизилася на 5,5 % до 1,44 мдрд контрактів, що робить її єдиною категорією світових ринків біржових деривативів, котрі спостерігали зниження торгової активності у 2019 році.

Торгівля дорогоцінними металами вибухнула в 2019 році, обсяг зріс на 83,2 % до 582,3 млн контрактів. Це було зумовлено головним чином посиленням торгівлі на біржах у Китаї, Індії та Туреччині.

Національна фондова біржа Індії виросла на 58 % до 6 мільярдів контрактів, які торгувались у 2019 році, перевершивши CME Group, щоб стати найбільшою в світі біржою. Обсяг CME в 2019 році склав 4,83 мільярда контрактів, приблизно такий же як і попередній рік.

Обсяг торгів на ВЗ у Бразилії зріс на 51 % до 3,88 мільярда контрактів, що є другим за швидкістю темпів зростання серед 20 кращих біржових груп. Відкритий інтерес ВЗ зростав ще швидше, підскочивши 94,4 % до 132,3 млн контрактів. Цей рівень відкритого інтересу був другим за величиною в світі після ОСС, клірингового будинку США, який здійснює торги для п'яти біржових груп.

Обсяг торгівлі Міжконтинентальною біржою знизився на 9 % до 2,26 млрд контрактів, зумовлений нижчим рівнем активності на всіх її дочірніх біржах у Європі, Північній Америці та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Eurex, п'ятий за обсягами обмінний обмін, торгував 1,96 мільярда контрактів у 2019 році, майже так само, як і 2018 рік, тоді як відкритий інтерес виріс на 5,1 % до 126,6 мільйонів контрактів, що є третім найвищим рівнем у світі. Серед менших бірж дві виділялися винятковим зростанням. Індійська товарна біржа зросла втричі до 88,2 мільйонів контрактів, головним чином через приріст торгів своїми алмазними ф'ючерсами. Китайська біржа фінансових ф'ючерсів, яка пропонує ф'ючерси на індекси власного капіталу та державні облігації, в 2019 році зросла надзвичайно швидко, і обсяг, і відкриті відсотки зросли до рекордних рівнів.

Таблиця 2. Результати діяльності найбільших світових бірж, за обсягами біржової торгівлі у 2018-2019 рр. (мдрд контрактів)

Місце	Біржа	2019 р.	2018 р.	Відхилення 2019 р. до 2018 р. (%)
1	Національна фондова біржа Індії	5,96	3,79	57,27 %
2	Фондова біржа Сан-Паулу	3,88	2,57	50,76 %
3	Далянська товарна біржа	1,36	0,98	38,05 %
4	Шанхайська ф'ючерсна біржа	1,45	1,20	20,44 %
5	Корейська біржа	1,55	1,41	9,83 %
6	Європейська біржа (EUREX)	1,95	1,95	-0,24 %
7	Чиказька біржа CME Group	4,83	4,84	-0,31 %
8	Московська біржа	1,46	1,50	-3,02 %
9	Американська біржа (NASDAQ)	1,91	2,05	-6,77 %
10	Міжконтинентальна біржа	2,26	2,47	-8,79 %

Джерело: складено на основі [8, 9]

Сучасний стан біржової діяльності в Україні значно відрізняється від загальноприйнятих у світі стандартів і правил, так як зареєстровані біржі повністю несхожі від класичного поняття біржі, як в економічному, так і в організаційному аспекті. Не зважаючи на велику кількість зареєстрованих бірж в Україні, кількість тих, які намагаються працювати як «біржа», зменшується кожного року та їх діяльність зовсім не має ніякого впливу на розвиток економіки в цілому. Так, можна виокремити той факт, що існує багато перешкод для їх ефективного функціонування, а саме: досі не розроблено закон в якому буде чітко прописано коло біржових товарів; відсутній ефективний державний контроль; законодавство, що регулює біржову діяльність недосконале (нормативні акти носять поверхневий характер та не містять цілого ряду головних аспектів для створення повноцінного біржового товарного ринку).

До цього часу товарні біржі в Україні не посіли належного місця, як того вимагають нові економічні умови, що викликає необхідність переосмислення їх сутності та призначення, розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо формування ефективного біржового механізму, сприятливих організаційних і правових умов їх функціонування [6].

За останні роки в Україні зберігається тенденція з переважанням позабіржового ринку. За критеріями обсягу виробництва Україна володіє певним біржовим потенціалом ринків зерна, цукру, насіння олійних культур, але сировинний товар потребує специфічних механізмів для формування прогнозних ринкових цін [1].

Дуже важливі для повноцінного функціонування економіки країни такі товари як: метали, нафтопродукти, вугілля, газ, електроенергія, зерно, цукор, м'ясо, рослинні олії – переважно реалізуються на позабіржовому ринку, і, як правило, за тіншовими схемами, мінаючи прозорий біржовий ринок. Відсутність наполегливості у впровадженні біржових механізмів ціноутворення, монополізація ринків указаних товарів створює умови для постійного виникнення інфляційних процесів, необґрунтованого сталого підвищення споживчих цін і загалом до дестабілізації економіки країни [6].

Біржова діяльність в Україні все ще знаходиться на етапі становлення, не дивлячись на позитивну динаміку багатьох показників, які її характеризують.

Як ринок біржа поєднує мікро- та макрорівні економіки, тобто вільно господарюючих підприємців із виробництвом. Завдяки дії механізму ціноутворення біржа безперервно забезпечує господарюючих суб'єктів інформацією про зміни на ринках, виникнення нових умов обміну, появу нових видів товарів тощо. Біржі України різноманітні за своєю структурою, складом учасників, правилами біржової торгівлі [6].

Станом на 2019 рік статистична інформація про кількість бірж, зареєстрованих в Україні залишається не дослідженою, проте можна зосередити увагу на тому, що за

даними Держкомстату у 2016 році в Україні зареєстровано 595 бірж [2]. На кінець 2015 року кількість бірж становила – 555, з них універсальних – 104, товарно-сировинних і товарних – 391, агропромислових – 24, інших – 36 (рис. 2).

Така кількість бірж України значно перевищує кількість бірж у країнах ЄС та у США. Однак, перевага України в кількості бірж не впливає та не є взагалі свідомим показником розвитку та впливу біржового ринку на економіку країни та на підвищення ефективності їхньої діяльності в цілому.

Рис. 2. Структура бірж за спеціалізацією у 2015 році [4]

Як правило, більша частина бірж в Україні створювалась в особистих інтересах засновників чи власників того чи іншого бізнесу, з метою мінімізації бази оподаткування.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Міжнародний біржовий ринок відіграє значиму роль в ринковій економіці, відображає реальний стан товарних ринків, забезпечує можливість спекуляції та прогнозування цінових тенденцій. Міжнародний досвід показує, що часи ярмарок вже пройшли та на заміну їм прийшов сучасний інноваційний електронний біржовий ринок, який в разі полегшує та покращує обробку та контроль за біржовими операціями. Міжнародний досвід свідчить, що ефективним механізмом детінізації та демонополізації товарного ринку є використання біржових інструментів, прикладом яких виступають: ф'ючерси та опціони, які сприяють формуванню конкретних справедливих цін, завдяки чому знижуються цінові ризики.

Розвитку біржової торгівлі в Україні, в першу чергу, перешкоджає недосконале законодавство та нерозуміння суб'єктами господарської діяльності переваг біржової торгівлі. Крім того існують труднощі роботи з нерезидентами. Багато зарубіжних компаній бажають купувати/продавати свою продукцію на біржових торгах, але біржам проблематично працювати з валютою, так як вони не можуть брати гарантійне забезпечення у валюті. Для вирішення цього питання необхідно удосконалити вже існуючі і розвивати нові банківські та фінансові інструменти.

Україні для успішного розвитку біржової торгівлі, відповідно до світового досвіду та національних особливостей, необхідно: удосконалити нормативну базу, яка вирішить питання кількості бірж та можливості їх реєстрації; удосконалити нормативну базу для стандартизації біржового товару в цілому; удосконалити інформаційну систему, яка забезпечить процеси продаж; створити банківську систему, яка, в свою чергу, налагодить та оптимізує кліринг фінансових інструментів на біржовому ринку.

Список літератури

1. Вавдійчик І. М. Сучасний стан та тенденції розвитку біржової торгівлі в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 15. С. 182-185.

-
2. Державна служба статистики Статистичний збірник. Україна в цифрах 2016. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 3. Державна служба статистики Публікації. Внутрішня торгівля. Діяльність бірж у 2014. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 4. Державна служба статистики Публікації. Внутрішня торгівля. Кількість бірж за 2015. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 5. Заборовський В. П. Сучасний стан та перспективи розвитку біржової торгівлі в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія : Економіка.* 2015. Т. 265, Вип. 253. С. 49-51.
 6. Резнік Н. П. Особливості функціонування вітчизняного біржового товарного ринку у сучасних умовах. *Збірник наукових праць Міжрегіональної Академії Управління персоналом.* 2016. Вип. 50. С.115-118.
 7. Щепіна Т. Г., Рябошапка В. А. Аналіз сучасного стану біржового ринку України. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури.* 2015. Вип. 40. С. 96-100.
 8. FIA releases annual trading statistics showing record ETD volume in 2018. URL: <https://fia.org/articles/fia-releases-annual-trading-statistics-showing-record-etd-volume-2018>
 9. Global Futures and Options Trading Reaches Record Level in 2019. URL: <https://fia.org/articles/global-futures-and-options-trading-reaches-record-level-2019>

References

1. Vavdijchuk, I. M. (2017). «Modern state and tendencies of development of exchange trade in Ukraine». *Global'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky.* Issue 15, pp.182-185.
2. Derzhavna sluzhba statystyky. Statystychnyj zbirnyk. Ukraina v tsyfrakh 2016. [State Statistics Service Statistical collection. Ukraine in numbers 2016]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Derzhavna sluzhba statystyky. Publikatsii. Vnutrishnia torhivlia. Diial'nist' birzh u 2014. [Public Statistics Office Publications. Domestic Trade. Stock Exchanges in 2014]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Derzhavna sluzhba statystyky. Publikatsii. Vnutrishnia torhivlia. Kil'kist' birzh za 2015. [State Statistics Service Publications. Domestic Trade. Number of exchanges for 2015]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Zaborovs'kyj, V. P. (2015). «Current state and prospects of development of stock trading in Ukraine». *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylians'ka akademiia».* Vol. 265, Issne. 253, pp. 49-51.
5. Reznik, N. P. (2016). «Features of functioning of the domestic stock market in modern conditions». *Zbirnyk naukovykh prats' Mizhrehional'noi Akademii Upravlinnia personalom.* Vol. 50, pp. 115-118.
6. Schepina, T. H., Riaboshapka, V. A. (2015). «Analyzing such a temporary market birzhovoho market of Ukraine». *Problemy pidvyschennia efektyvnosti infrastruktury.* Vol.40, pp. 96-100
7. FIA releases annual trading statistics showing record ETD volume in 2018. Available at: <https://fia.org/articles/fia-releases-annual-trading-statistics-showing-record-etd-volume-2018>
8. Global Futures and Options Trading Reaches Record Level in 2019. Available at: <https://fia.org/articles/global-futures-and-options-trading-reaches-record-level-2019>

Стаття надійшла до редакції 09.10.2019 р.